

א. גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון. וירושלם עשו בבניין הראשון ארבע מאות ועשר, ובבניין האחרון ארבע מאות ועשרים, לקיים מה שנאמר 'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון'.

(ירושלמי מגילה א, יב) יויאמר אלהים יהי מארתי^א, רבנן פתרון קרייא בבנין בית המקדש וכו', יולימים ושנים, בתחלה ימים ולבסוף שנים, שהיה בית המקדש האחרון גדול מן הראשון בשנים ובבנין, שנאמר 'גדול יהיה כבוד הבית הזה'.

(בראשית רבתי בראשית א יד) ובגין דא בטורא דא אתבני בי מקדשא על ידא דקודשא בריך הוא יאה קיימא לדרי דרין, ועליה אתמר גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון קדמא אתבני על ידא דבר נש, והאי על ידא דקודשא בריך הוא, ובגין דא יאם הי לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בוי^ב וכו'. (זוהר ח"א כח, א)

ובגין ובניינא בתראה יאה על ידא דקודשא בריך הוא, יתקיים, ועל דא אמר קרא 'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון'.

ב. כל מאן דיימי ויימר מדבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא. ההוא גברא דמנהרדעא דעל לבי מטבחה בפומבדיתא, אמר לחו הבו לי בישרא, אמרו ליה נטר עד דשקיל לשמעיה דבר יהודה בר יחזקאל ונתיב לך, אמר מאן יהודה בר שויסקאל דקדים לי דשקיל מן קמאי, אזלו אמרו ליה לרב יהודה שמתיה, אמרו רגיל דקרי אינשי עבדי, אזל ההוא אזומניה לדינא לקמיה דרב נחמן אייתי פיתקא דהזמנא, אזל רב יהודה לקמיה דרב הונא אמר ליה איזיל או לא איזיל, אמר ליה מיזיל לא מיבעי לך למיזיל משום דגברא רבה את, אלא משום יקרא דבי נשיאה קום זיל, אתא אשכחיה דקעביד מעקה וכו', לין בשלום אשה על ידי בעלה אמר ליה הכי אמר שמואל אין שואלן בשלום אשה כלל שלחה ליה דביתיה שרי ליה תגריה דלא נישוויך כשאר עם הארץ אמר ליה מאי שיאטיה דמר הכא, אמר ליה טסקא דהזמנותא שדר מר אבתראי, אמר ליה השתא שותא דמר לא גמירנא טסקא דהזמנותא משדרנא למר, אפיק דיסקא דהזמנותא מבי חדיה ואחזי ליה, אמר ליה הא גברא הוא דסקא, אמר ליה הואיל ואתא מר להכא לישתעי מיליה כי היכי דלא

א. גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון, רב ושמואל ואמרי לה רבי יוחנן ורבי אלעזר, חד אמר בבנין וחד אמר [ג, ב] בשנים, ואיתא להא ואיתא להא.

ב. הורדוס עבדא דבית חשמונאי הוה, נתן עיניו באותה תינוקת, יומא חד שמע ההוא גברא בת קלא דאמר כל עבדא דמרד השתא מצלח,

התקיים יותר שנים מבית ראשון. אומרת הגמרא, ואיתא להא ואיתא להא - ושניהם אמת, שגם היה בית שני יותר גבוה, וגם התקיים יותר שנים.³

ב. מספרת הגמרא, הורדוס, עבדא דבית חשמונאי הוה - היה מתחילה עבד של מלכות בית חשמונאי, נתן עיניו באותה תינוקת - נתן עיניו בתינוקת אחת מבית חשמונאי לקחתה לאישה⁴, יומא חד שמע ההוא גברא בת קלא⁵ דאמר - יום אחד שמע הורדוס בת קול האומרת, 'כל עבד

אוצרות האגדה

ב. ואמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא. ברש"י בסוטה⁶ מבואר שבמציאות יתכן שישנם מצאצאי הורדוס שיכנו את עצמם כצאצאי 'בית חשמונאי', ודינם כישראלים גמורים ולא כעבדים, משום שיש מבניו של הורדוס שנשאו לבנות ישראל כשרות, ולדעת רב ושמואל⁷ עבד שנישא לבת ישראל בניו ישראלים גמורים ולא כעבדים⁸, ולכן אמרו חכמי ישראל לאגריפס שהיה מצאצאי הורדוס 'אחינו אתה'⁹, דהיינו דינך ככל בן ישראל ולא כעבד. אולם עוד הוסיף רש"י¹⁰ שמן הסתם כל המכנה עצמו כ'בית חשמונאי', והיינו כצאצא להורדוס, דינו כעבד, משום שאבותיו עבדים היו, וכיון שרוב ישראל מקפידים שלא להשיא בנותיהם לעבדים, מסתבר שכן לעבד ושפחה הוא ודינו כעבד ולא כישראל.

אולם התוספות תמהו על דבריו, שאם אכן דינו של אגריפס כישראל גמור מדוע נענשו חכמי ישראל במה שהחניפו אליו, הלוא לדעת רש"י נכונים דבריהם. לכך כתבו בשם רבינו שמואל שכיון שעשה הורדוס תשובה נזהר שלא להכשיל בת ישראל להנשא לו, אלא נשא שפחה כמותו, ו'אחינו אתה' שאמרו חכמי ישראל לאגריפס לא משום שאכן אחיהם הגמור היה דהרי עבד הוא, אלא משום שאף עבד אחינו הוא לענין שמחוייב הוא במצות כמונו¹¹.

הרמב"ן¹² הוסיף עוד, שאפילו שיתכן שכמה מצאצאיו נשאו ישראליות ובניהם ישראלים גמורים, מכל מקום כיון שרובם ודאי נישאו לשפחות כיוצא בהם, מסתבר שכל המכנה עצמו כ'בית חשמונאי' ספק עבד הוא. וכן מבואר במאירי בשם גדולי הרבנים שהכירו בהם ישראל ולא חפצו להנשא אליהם.

באה"ל משה כתב, שאכן יש מבני הורדוס שנישאו

ביאור הפסוק 'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון' א. 'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון', ונחלקו רב ושמואל, ואמרי לה שנחלקו בזה רבי יוחנן ורבי אלעזר במה היה גדול כבוד בית שני מבית ראשון, חד מהם אמר שהיה גדול ממנו בבנין, שביית ראשון היה גבוה שלושים אמות ובית שני היה גבוה ארבעים אמה¹, וחד מהם אמר שהיה גדול ממנו בשנים - שביית שני

היה בית שני יותר גבוה, ושניהם אמת, שגם היה בית שני יותר גבוה, וגם התקיים יותר שנים.³

מעשה בהורדוס שהיה מעביד בית חשמונאי ולבסוף הרג את כל אדוניו ועלה למלכות מספרת הגמרא, הורדוס, עבדא דבית חשמונאי הוה - היה מתחילה עבד של מלכות בית חשמונאי, נתן עיניו באותה תינוקת - נתן עיניו בתינוקת אחת מבית חשמונאי לקחתה לאישה⁴, יומא חד שמע ההוא גברא בת קלא⁵ דאמר - יום אחד שמע הורדוס בת קול האומרת, 'כל עבד

לישראליות, ובניהם ישראלים גמורים, ואולם הם מתגאים ביחוסם מישראל ולא משקרים לומר משמבני חשמונאי הם, ואותם שבמני שפחות שנשאו עבדים לחשמונאים הם משקרים לומר שמבני חשמונאי הם.

עבדא הוא. הקשו התוספות ביבמות¹³ מדוע נחשב הורדוס כעבד אחרי שמתו אדוניו ומלך תחתיהם, הלוא הדין הוא בעבד שמעת שנתייאשו בעליו מלהכניעו תחתיהם הרי הוא משוחרר. ותירצו, שציפו והמתינו יורשי החשמונאים שמא יבוא יום ותושפל גאותו ויחזור להיות עבד תחתיהם.

עוד תירץ הרמב"ן בשם אחרים, שיתכן שלא נהרגו כל צאצאיהם בית חשמונאי, כך שאפילו נשאר אחד שלא נודע ממנו ועדיין לא התיאש מהעבדים שירש, עדיין עבדים הם.

הרמב"ן עצמו תירץ, שאכן לשיטת הסוברים שהמפקיר או מתייאש מעבדו, משוחרר העבד אפילו לא קיבל גט שיחרור, אכן לא נחשב הורדוס כעבד, ושמואל החשיב צאצאיו כעבדים משום שלדעתו עבד שהתייאשו או הפקירוהו בעליו ולא קיבל גט שיחרור, עדיין עבד הוא.

הרמב"ם תירץ, שאכן אינם עבדים, וכינום עבדים לומר שמצאצאי עבדי הכהנים הם ואל כהנים ממש כחשמונאים.

המקנה תירץ, שמעט יורשי החשמונאים שהיו בדורו של הורדוס סברו בטעותם שנשא הורדוס את אותה בת חשמונאים שנשארה אחרונה, וממילא לא ידעו שעבד שלהם הוא הורדוס ולכן לא התיאשו ממנו, ורק בימי שמואל שנתפרסם על ידו שלא נשא הורדוס את אותה בת ואף היא מתה, נודע להם שעבד שלהם הוא והתיאשו ממנו¹⁴.

1. רש"י על פי הגהות הב"ב. 2. בית ראשון עמד ארבע מאות ועשר שנים ובית שני ארבע מאות ועשרים. 3. ויש להקשות, אם שניהם אמת, מדוע כל אחד דרש זאת באופן שונה. וראה בן יהוידע ועין יעקב. 4. ועדיין לא עלתה על דעתו שיצליח להרוג את אדוניו ויוכל לקחתה לאשה, עד אשר שמע את בת קול והבין שיצליח, בן יהוידע. 5. רק הוא שמע זאת, ולכן הסיק בדעתו ששעתו עומדת לו ויצליח, עין יעקב. ומשמע שהכוונה לבת קול ממש, אולם בבן יהוידע פירש, שאין הכוונה לבת קול משמים, אלא דבר זה יצא מפי נחזים בכוכבים והם נוציאו קול זה בעולם והגיע הדבר לאוני הורדוס. 6. מא, א ד"ה אחינו אתה. 7. יבמות מה, א. 8. ואף לדעת החולקים עליהם אין דין אותם. 9. כמבואר בסוטה מא, א. 10. קידושין ע, ב ד"ה כל דאמר. 11. והתוספות בסוטה (מא, ב ד"ה אותה) כתבו שאף אם אמו של אגריפס ישראלית היתה, אסור לו למלך משום שאין ליטול מלך אלא ישראל שאביו ואמו מישראל, והורדוס ובניו נטלו את המלוכה בזרע, ולכן נתחייבו חכמי ישראל כלייה על שהחניפו לו והרשוהו להיות מלך. והרמב"ם בפירוש המשניות (מטה ז, ח) כתב שאמרו לו 'אחינו אתה' משום שחששו לשלום עם המלכות. והיעב"ץ כתב שכינוהו בשלשן 'אחינו' משום שבמני אדום היה והאדומים צאצאי עשו אחיו של יעקב הם. 12. קידושין, בתירוצו הראשון. 13. מה, ב ד"ה כיון. 14. ואף שאם היו יודעים שעבד שלהם הוא היו מתייאשים ממנו, לא מועיל יאוש זה משום שהלכה האי שיאוש שלא מדעת אינו יאוש.

א. בראשית א, יד. ב. תהלים קכז, א. ג. ועין שם כז, א.

שימרוד באדונו עתה יצליח, קם קמלינהו לכולהו מרותיה ושיירה לההיא ינוקתא, פי חזת ההיא ינוקתא דקא פעי למינסבה סליקא לאיגרא ורמא קלא, אמרה כל מאן דאתי ואמר מפית השמונאי קאתינא עבדא הוא דלא אישתיירא מינייהו אלא תהיא ינוקתא, ותהיא ינוקתא נפלה מאיגרא לארעא, טמנה שבע שנין פדובשא, איכא דאמרי פא עליה איכא דאמרי לא פא עליה, דאמרי לה פא עליה הא דטמנה ליתוביה ליצריה, ודאמרי לה לא פא עליה האי דטמנה פי היכי דנאמרו פת מלך נסב.

קם קמלינהו לכולהו מרותיה ושיירה לההיא ינוקתא, פי חזת ההיא ינוקתא דקא פעי למינסבה סליקא לאיגרא ורמא קלא, אמרה כל מאן דאתי ואמר מפית השמונאי קאתינא עבדא הוא דלא אישתיירא מינייהו אלא תהיא ינוקתא, ותהיא ינוקתא נפלה מאיגרא לארעא, טמנה שבע שנין פדובשא, איכא דאמרי פא עליה איכא דאמרי לא פא עליה, דאמרי לה פא עליה הא דטמנה ליתוביה ליצריה, ודאמרי לה לא פא עליה האי דטמנה פי היכי דנאמרו פת מלך נסב.

ג. אמר מאן דריש מקרב אחיך תשים עליך מלך רפנן, קם קמלינהו לכולהו רפנן שבקיה לבבא פן בוטא למשקל עצה מניה, [א. ת.] אהדר ליה פליא דיילי נקרינהו לעיניה. יומא חד אתא ויתבי קמיה, אמר חזי מר האי עבדא פישא מאי קא עבדי, אמר ליה מאי אעבדי ליה, אמר ליה נלטייה מר, אמר ליה

איכא דאמרי שבא עליה¹⁸, ואיכא דאמרי שלא פא עליה. ומבאר הגמרא, דאמרי לה - לשיטת האומרים שבא עליה הורדוס, הא דטמנה - מה שטמן אותה בדבש, עשה כן ליתוביה ליצריה - כדי להניח דעת יצרו ולבוא עליה, ודאמרי לה - ולדעת האומרים שלא פא עליה, האי דטמנה - טעם הדבר שטמן אותה בדבש, פי היכי דנאמרו פת מלך נסב - כדי שיסברו שזו היא אשתו, ויאמרו שהתחתן עם בת מלך.

ג. ממשכה הגמרא ומספרת, אמר הורדוס בליבו, מאן דריש - מי דורש את משמעות הפסוק 'מקרב אחיך תשים עליך מלך' שהוא ממעט עבד¹⁹, שלפי זה איני ראוי להיות מלך, רפנן - חכמים, קם קמלינהו לכולהו רפנן - עמד והרג את כלם²⁰ החכמים, ושבקיה לבבא פן בוטא למשקל עצה מניה - והותיר את בבא בן בוטא בחיים, כדי לקחת ממנו עצה²¹. אהדר ליה פליא דיילי - עשה הורדוס לבבא בן בוטא סביב עיניו עטרה מעור האנקה²², ששערו קשה כמחטים, נקרינהו לעיניה - וגרם לו זאת ניקור עינים ונסתמא²³. יומא חד אתא ויתבי קמיה - יום אחד²⁴ בא הורדוס וישב לפני בבא בן בוטא, ולא גילה לו מיהו²⁵, אמר לו, חזי מר האי עבדא פישא מאי קא עבדי - יראה מר את הורדוס העבד הרע הזה מה עשה, שהרג את אדונו ואת החכמים ומלך. אמר ליה בבא בן בוטא, מאי אעבדי ליה - מה אעשה לו. אמר ליה הורדוס נלטייה מר - יקלל אותך מר. אמר ליה

15. רצה לשאתה, כי הרי נותר הורדוס עבד שלה, כיון שרק היא נותרה מכל בית חשמונאי, ועל ידי כן שישאנה ייצא לחירות, כיון אדון הנושא שפחתו מהרשא. 16. ולא היה בכך משום מאבד עצמו לדעת, מפני שעשתה כן כדי שלא תהא בת כהן מתחללת (ראה יורה דעה שמה, ג), עיני יעקב. 17. אין הכוונה בתוך דבש ממש, אלא היתה לו תחבושת מתוקנת בכמה מיני סממנים המועילה לקיים את בשר האדם, כעין סמי החניטה שבמצרים, אך לא היה זה חניטה ממש, אלא היתה מקיימת את הבשר בעודו טמון בה, בן יהודיע. 18. בחיודשי אגרות למהר"ל מבאר שאין הכוונה שבא עליה ממש, אלא הדבר מכונה כאילו בא עליה. 19. שהרי המשמעות הפשוטה של הפסוק היא רק על עכור, תוספות. 20. תוספות מבארים שאין הכוונה בדווקא שהכוונה לכל החכמים, אלא הרג את רובם. ובבן יהודיע כתב שהרג רק את הסנהדרין (וכן משמע מרכיבו גרסום). 21. והותיר דווקא אותו, מפני שידע שהוא אדם שאינו נוקם ונוטר, ודרכו להחזיר טובה אף למי שגמלו רעה, בן יהודיע. 22. והם עלוקות, רבינו גרשום. 23. עשה לו כן, כי סומא אינו יכול להיות ראש סנהדרין, ובוזה מנע הורדוס חשש שיבואו ויכתירו את בבא בן בוטא לראש הסנהדרין והוא ידון אותו במיתה, בן יהודיע. 24. לאחר שניקר לו את עיניו, ולא בו ביום, כי מיד לאחר שניקר לו את עיניו, ידע הורדוס שאין זו שעת מבחן לבבא בן בוטא אם יקללו, כי מרוב צער וכאב לבטח יקללו, בן יהודיע. 25. ובא לנסותו אם יקללו, כיון שזה היה עיקר פחדו מהחכמים, שמא יקללוהו, כמידת העבד שהיא בקללה, כפי שנאמר על כנען 'אורור כנען עבד עבדים וגו', מהרשא.

לימרו מחנפי רבנן אהדי, אמר ליה מאי טעמא שמתיה מר לההוא גברא, ציער שליחא דרבנן, ונגדיה מר, דרב מנגיד על מאן דמצער שלוחא דרבנן, דעדיף מיניה עבדי ליה, מאי טעמא אכרוי מר עליה דעבדא הוא, אמר ליה דרגיל דקרי אינשי עבדי, ותני כל הפוסל פסול ואינו מדבר בשבחה לעולם, ואמר שמואל במומו פוסל, אימר דאמר שמואל למיחש ליה לאכרווי עליה מי אמר, אדהכי והכי (אתא ההוא בר דיניה מנהדרע), אמר ליה ההוא בר דיניה לרב יהודה, לדידי קרית לי עבדא דאתינא מבית חשמונאי מלכא, אמר ליה הכי אמר שמואל כל דאמר מדבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא, אמר ליה לא סבר לה מר להא דאמר ר' אבא אמר רב הונא אמר רב, כל תלמוד רחם שמונה הלכה ובא, אם קודם מעשה אמרה שומעין לו ואם לאו אין שומעין לו, אמר ליה הא איכא רב מתנה דקאי כוותי, רב מתנה לא חוייה לנהדרעא תליסר שני, ההוא יומא אתא אמר ליה דכיר מר מאי אמר שמואל כי קאי חדא כרעא אגודא וחדא כרעא במבא, אמר ליה הכי אמר שמואל כל דאמר מדבית חשמונאי מלכא קאתינא עבדא הוא, דלא אישתור מינייהו אלא ההיא רביתא דסלקא לאיגרא ורמיא קלא ואמרה, כל דאמר מבית חשמונאי אנא עבדא הוא, נפלה מאיגרא ומיתה, אכרוז עליה דעבדא הוא, ההוא יומא אקרען כמה תבובטא בנהדרעא, כי קא נפקי נפקי אבתריה למירגמיה, אמר להו אי שתיקו שתיקו ואי לא מגליטא עלייכו הא דאמר שמואל, תרתי זרעייתא איכא בנהדרעא חדא מיקריא דבי יונה וחדא מיקריא דבי עורבתי, וסימניך טמא טמא טהור טהור, שדיה לההוא ריגמא מידיהו וקם אטמא בנהר מלכא. (קידושין ט. ב.) ולאחר חרבן בית ראשון, שבעים שנה, עמד כורש בן אסתר ושלה לנחמיה ולזרובבל ולברוך ולכל חברותו ובנו בית שני, ואחר ד' שנים למלכות כורש אחר שבנה הבית עלה עזרא מבבל ועלו עמו ארבעה רבוא, והיו ישראל משועבדים לכורש ל"ג שנה, ובא אלכסנדרוס מלך מוקדון והרג לכורש ומלך י"ב שנה ומת, ועמדו אחריו ד' ממוזרים שהיו משעבדים את ישראל קס"ח שנים, עד שבאו בני חשמונאי והרגו לממוזרים ונטלו המלכות מהם ומלכו ק"ג שנה, ועמד הורדוס עבד חשמונאי והרג את אדונו ואת כל ביתו, חוץ מנערה אחת שנתן עיניו בה, ועלתה נערה זו על הגג ואמרה לא תשירי מבית חשמונאי אלא אני לבדי, והפילה עצמה מן הגג ומתה, והטמינה הורדוס שבע שנים בדבש, ושם אומרים שבא עליה לאחר מיתתה וכו'. (אוצר החידושים עשר גליות) ג. מקרב אחיך תשים עליך מלך. החובל בעבד כנעני על אחרים חיוב וכו'. מאי טעמא דרבי יהודה, אמר קרא' יכי יצאו אנשים יחידו שאר אחיו במי שיש לו אחוה, רבנן יאחיו הוא במצות, אלא מעתה ל' יהודה וצמתי עבד לא ירודה דכתיב' ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו, אמר רבא אמר רב ששת אמר קרא' 'ובערת הרע מקרבך' מכל מקום, אלא מעתה לרבנן עבד יהא כשר למלכות, אמרי ולטעמך תיקשי לך גר' לדברי הכל, אלא אמר קרא 'מקרב אחיך' ממובחר שבאחיך. (ב"ק פז. א.) רבא אכשריה לרב מרי בר רחל ומנייה בפורסי דבבל, ואף על גב דאמר מר שום תשים עליך מלך' כל משמיות שאתה משים אל יהו אלא מקרב אחיך, האי כיון דאמו מישראל 'מקרב אחיך' קרינן ביה. (יבמות טו. ב.) אושפויכניה דרב אדא בר אהבה גיורא הוה, והוה קא מנצי איהו ורב ביבי, מר אמר אנא עבידנא סררותא דמתא, ומר אמר אנא עבידנא סררותא דמתא, אתו לקמיה דרב יוסף אמר להו, תנינא שום תשים עליך מלך מקרב אחיך, כל משמיות שאתה משים לא יהיה אלא מקרב אחיך, אמר ליה רב אדא בר אהבה אפילו אמו מישראל, אמר ליה אמו מישראל 'מקרב אחיך' קרינא ביה, הלכך רב ביבי דגברא רבא הוא גליעין במילי דשמיא, ומר גליעין במילי דמתא²⁶. (קידושין ט. ב.) כתיב 'שום תשים עליך מלך'. אין לי אלא מלך, מניין לרבות שוטרי הרבים וגבאי צדקה וסופרי דינין ומכין ברצועה מניין, תלמוד לומר 'מקרב אחיך תשים עליך מלך', כל שתמיניהו עליך לא יהא אלא מן הברורין שבאחיך. (ירוש' קידושין ז. ה.) 'אחיך', ולא אחרים וכו', שום תשים עליך מלך' זו מצות עשה. 'לא תוכל לתת עליך איש נכרי' זו מצות לא תעשה, 'איש נכרי' מכאן אמרו²⁷ אין ממנים פרנס על הצבור, 'אשר לא אחיך הוא', כשהיה אגריפס²⁸ מגיע לפסוק זה היה בוכה עד שיהו גלגלי עיניו דומעות²⁹, והיו אומרים לו כל ישראל

ד. דברים כה, יא. ה. עם ישראל שאין בא בקהל (רש"י). ז. דברים יט, ט. ז. שם. ח. שלידתו והורדתו בקדושה אפילו לרבי יהודה יש לו אחוה ופסול למלכות ואפילו לשוטר בעלמא אלא אם כן אמו מישראל, בפרק החולץ ביבמות (רש"י). ט. ופירש רש"י שם במילי דשמיא היינו בנבאי צדקה, וסדר מתורגמין ומפסירין וכו', ומילי דמתא היינו שאר צרכי צבור לדברי הרשות, כגון שמירת העיר, וחפירת הבורות, ולגורו חומות העיר. י. דברים יז, טו. יא. יבמות מה. יב. מלך ישראל היה מורעו של הורדוס והוא שנחרב בית המקדש בימיו (רש"י סוטה מא, א). יג. שהמקרא הזה פסול מן המלכות (רש"י שם).

כבא בתרא ד, א

אל תירא אגריפס אחינו אתה" אחינו אתה" (ספרי שופטים, י"ד)
כתיב שום תשים עליך מלך וגו', אין לי אלא מלך ישראל, מנין לרבות שוטרי הרבים וגבאי צדקה וסופרי דיינין ומכין ברצועה, תלמוד לומר 'מקרב אחיך תשים עליך מלך' כל שתשמישו עליך לא יהא אלא מקרב אחיך וכן הברורים שבאחיך. (במד"ד טו, ז)

גם מדעך מלך אל תקלל. דבר אחר גם במדעך מלך אשר בדרך יאל תקלל, ובחדרי משכבך אל תקלל עשירי, עשיר שבדרך יאל תקלל, כי עוף השמים ר' ירמיה בן אלעזר אומר זה הוא העורב חכמת טיארין, ובעל כנפים יגיד דברי משום אונים לכותל. (קה"ר י, כ"ז)

בעושה מעשה עמך. מי שיש לו בן מכל מקום" פטור אשת אביו מן היבום, וחיוב על מנתו ועל קללתו וכו'. אמאי קרי כאן יונשיא בעמך לא תאור' בעושה מעשה עמך, כדאמר רב פנחס משמיה דרב פפא בעושה תשובה, הכא נמי כשעושה תשובה. (יבמות כב, ב"ט)

הניח להם אביהם פרה וטלית וכל דבר המסויים חייבין להחזיר מפני כבוד אביהם וכו', ומפני כבוד אביהם חייבין להחזיר, אקרי כאן יונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך. כדאמר רב פנחס בשעשה תשובה²² הכא נמי בשעשה תשובה²³, אי עשה תשובה מאי בעי גביה איבעי ליה לאחזרי, שלא הספיק להחזיר עד שמת. (ב"ק טז, א)

בעו מיניה ויהא לך עושה מעשה עמך, כדאמר רב פנחס משמיה דרב פפא בעושה תשובה, הכא נמי כשעושה תשובה. (יבמות כב, ב"ט)

י. שאמו מישראל (רש"י שם). טו. ראה סוטה מא, א. טז. ועינין מדרש תנאים לדברים יז. יז. ועינין ויקרא רבה לב, ב, מדרש תהלים ז. יח. אפילו ט. הן ממזר. יט. ועינין בבא מציעא סב, א, מכות ח, ב. כ. בישמח משה (וישמ) ביאר שלכו אמר יעקב אבינו (בראשית לו, לה) כי ארד אל בני אבא וישמח משה וישמח משה (פסחים ח, א) שלוחי מצוה לן אינין ניווקין, והיה יעקב סבור שמדניק יוסף ולא עמדה לו מצות ליבדו אב, שמע מינה שאינו בכלל עושה מעשה עמך, ומפני כך לא היה שליח מצוה, שכבוד אב אינו אלא בעושה מעשה עמך. כא. וכתב המג"ש בספרו בית אלקים (שער התשובה פרק שני) שמכאן יש להוכיח שעיקר התשובה היא תשובת המחשבה שניחם על מה שעשה, ומסכים שלא לשוב בדרך הזה עוד, ואפילו אם לא חשבי הגולה לבעליה גם כן נקרא בעל תשובה, אם גמר לבבו לפני האל שיחזירנה. כב. כתב בסמיג' (עשין קיג) שמשמע מה שעתה של עשה תשובה פטור ממורא ומכבוד, מאחר שעובר במידו והוכיחו אותו ולא שב מרשעו.

[פתיב] גם במדעך מלך אל תקלל, אמר ליה האי לאו מלך הוא, אמר ליה וליהוי עשיר בעלמא וכתוב ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר, ולא יהא אלא נשיא וכתוב ונשיא בעמך לא תאור, אמר ליה בעושה מעשה עמך ויהא לך עושה מעשה עמך, אמר ליה מסתפינא מיניה, אמר ליה ליבא איניש דאזיל דלימא ליה דאנא ואת יתיבנא, אמר ליה פתיב פי עוף השמים יוליך את הקול ובעל פנפים יגיד דבר, אמר ליה אנא הוא אי הוואי ידענא דוהרי רבנן פולי האי לא הוה קמילנא להו, השתא מאי תקנתיה דההוא גברא, אמר ליה

כבא בן בוטא, אסור לקללו, שהרי הוא מלך, [ופתיב] - ונאמר בכתוב, 'גם במדעך - אפילו במחשבותיך', מלך אל תקלל. אמר ליה הורדוס, האי לאו מלך הוא - הוא אינו מלך, שהרי אינו ראוי למלוכה, ומותר לקללו. אמר ליה בבא בן בוטא, וליהוי עשיר בעלמא - ולא יהא הורדוס אלא סתם אדם עשיר, וכתוב 'ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר', הרי שאין לקלל כל אדם שהוא עשיר. והוסיף בבא בן בוטא ואמר לו עוד, ולא יהא הורדוס אלא נשיא, וכתוב 'ונשיא בעמך לא תאור' - אל תקלל. אמר ליה הורדוס, פסוק זה

נאמר רק בעושה מעשה עמך - כאשר הוא מעשיו הגונים, והאי - הורדוס, לאו עושה מעשה עמך הוא, ומותר לקללו. אמר ליה בבא בן בוטא, מסתפינא מיניה - מפחד אני ממנו שישמע שקיללתי אותו, ויענישני על כך. אמר ליה הורדוס ליבא איניש דאזיל דלימא ליה - אין אף אדם שיוכל ללכת ולומר לו זאת, דאנא ואת יתיבנא - כיון שרק אני ואתה יושבים כאן ואף אחד אינו שומע²⁷, אמר ליה בבא בן בוטא, פתיב פי עוף השמים יוליך את הקול וגלה זאת, ובעל פנפים יגיד דבר. אמר ליה הורדוס, אנא הוא - אני הוא הורדוס, אי הוואי ידענא דוהרי רבנן פולי האי - אילו הייתי יודע שהחכמים כל כך זהירים במעשיהם, ולא יקללו אותי מחמת שאני עבד²⁹, לא הוה קמילנא להו - לא הייתי הורג אותם³⁰. שאל הורדוס את בבא בן בוטא, השתא - עתה, לאחר שכבר הרגתי את כל החכמים, מאי תקנתיה דההוא גברא - מה היא תקנתי שעל ידי זה יכופר לי. אמר ליה

אוצרות האגדה

ג. ולא יהא אלא נשיא. בפשטות מתבאר שעל אף שאכן למלך לא ניתן למנות את הורדוס מדין תורה משום שאינו בכלל 'מקרב אחיך תשים עליך מלך'³¹, ולכן המקללו לא עובר על 'גם במדעך מלך אל תקלל'³², מכל מקום חשוב הוא כנשיא, והמקללו עובר בלאו יונשיא בעמך לא תאור³³.

במנחת חינוך³⁴ תמה, הלוא כשם שמתעם מלך לא נאסר לקלל את הורדוס כיון שלא היה ראוי למלוכה מדין, כך מתעם נשיא לא נאסר לקללו, דהרי אף לנשיאות לא היה הורדוס ראוי, וכמבואר ברמב"ם³⁵ שאין ממנים גר לנשיא, והורדוס אפילו אחרי ששוחרר הרי הוא ככל גר.

בדברות משה³⁶ תירץ, שיש לחלק בין נתמנה אדם שאינו ראוי למלך, לנתמנה אדם שאינו ראוי לנשיא ושאר שררות, שהמלוכה דינה תלוי במינוי, וכלשון המקרא 'שום תשים עליך מלך'³⁷, ולכן אדם שאינו ראוי לכך מינויו בטל והרי הוא כמלך שלא נתמנה לכך ואין דינו כמלך ישראל כלל, ואילו שאר שררות אף שדרכם

במינוי, מכל מקום אם נטלם אדם מעצמו ואפילו ברשעות, הרי הוא בשרותו, ורק עבירה היא בידו, ולכן הורדוס יש להחשיבו כנשיא משום שנטל לעצמו את הנשיאות ואפילו שאינו ראוי לכך³⁸.

בעושה מעשה עמך. מבואר במהרש"א³⁹ שאכן נשיא שאינו מעשה עמך אין שום איסור לקללו, ורק משום הזהירות חשש בבא בן בוטא ולא קיללו. אולם במנחת חינוך⁴⁰ כתב, שאפילו סתם אדם רשע רק מן התורה הותר לקללו, אולם חכמים אסרו לקלל אף את הרשעים.

במשכיל לדוד⁴¹ כתב שאפילו שאין איסור לקלל נשיא או מלך שאינו עושה מעשה עמך, אולם בפניו חייבים לכבדו, וכמבואר בזבחים⁴² שלדעת רבי ינאי כיבד משה רבינו את פרעה משום מלכותו⁴³, ולדעת רבי יוחנן כיבד אליהו הנביא את אחאב משום מלכותו⁴⁴. אולם בדעת תורה⁴⁵ מבואר שהאמור בזבחים אינו דין גמור, אלא מידת חסידות בעלמא, ומדין מותר לבזות את המלך או הנשיא שאינו עושה מעשה עמך⁴⁶.

26. והוא הדין בדיבור, מהרש"א. 27. ואף שכבר אמר לו בבא בן בוטא שנאמר 'ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר', אמר לו הורדוס שכל זה הוא בחדרי משכבך שיש לחוש שאזנים לכותל וישמע זאת אי מי, אולם בשדה שאין לחוש לכך שם יקללו, מהרש"א. 28. גם זה עוף, אלא שכפל הפסוק את הענין, אכן עזרא קהלת י, כ. 29. מהרש"א, וראה הערה הבאה. 30. שהרי הרג אותם רק מפני שחשש שקיללוהו מפני שהוא עבד, מהרש"א, וכעין זה פירש בתורת חיים, שהרג אותם רק מפני שהתירא שלא יזהרו ממנו ויסלקוהו או יהרגוהו כיון שהם דורשים ממקרב אחיך שאינו ראוי למלך. 31. דברים יז, טו, וכמבואר בתוספות בסוטה (מא, ב ד"ה כיון) שאין לישול מלך אלא ישראלי שאביו ואמו מישראל, והורדוס עבד היה. 32. קהלת י, כ. 33. שמות כב, כז. 34. מצוה עא, במהדרות מכות ירושלים אות ד. וכן הקשה בקובץ שיעורים (חלק א, בבא בתרא אות גז). 35. מלכים א, ד. 36. בבא בתרא חלק א סימן ח, עמוד קא אות יג ד"ה אבל. 37. דברים יז, טו. 38. אולם עיוין במנחת חינוך (מצוה עא) שכתב מסבא שאף נשיא שנתמנה מעצמו ובכוח הזרוע אין דינו כנשיא. ועוד כתב שנשיא שנטל לעצמו שררותו בכח הזרוע אין איסור לקללו משום שאינו בכלל 'עושה מעשה עמך'. ולפי זה יש לומר שלדעת הדברות משה מה שנענה הורדוס לבב אבן בוטא שאין איסור לקללו משום שאינו בכלל 'עושה מעשה עמך' לא היתה כוונתו שבכל מעשיו אינו עושה מעשה עמך, אלא בפרט המינוי לנשיאות שמעצמו נתמנה, והרי הוא מחמת זה כלא עושה מעשה עמך. 39. וכן מבואר בחתם סופר, ובמנחת חינוך (מצוה עא, מהדרות מכות ירושלים אות ד), וצריך עיון מהמבואר במנחת חינוך במצוה רלא אות ד וכמובא לקמן בהמשך. ובשאלות דרב אחאי (שאלתא קלד) מבואר להדיא כדעת המהרש"א שמתור לקלל כל רשע. 40. רלא, ד. 41. בראשית מה, ב ד"ה ויתחזק. 42. קב, א. 43. וכאמור בשמות (יא, ח) ויורדו כל עבדיך אלה אלי, והיינו שעוד יבואו כל עבדי פרעה לבקש רחמים ולהרשות את ישראל לצאת ממצרים, ואל אמר לו ויורדת אלי על אף שבעת מכת בכורות ירש אף פרעה בעצמו לחפש אחר משה ולבקש רחמים מלפניו. 44. וכאמור במלכים (א, יח, מו) שאחר שהראה אליהו הנביא ירדת אש בהר הכרמל והרג את כל נביאי הבעל, רץ לפני אחאב כדרך העבדים שרצים לפני אדוניהם. 45. יורה דעה חלק א, בקונטרס זכור זאת ליעקב מאחי המחבר רבי יעקב שוורדאון, עמוד קפח אות יב. 46. קצת יש להקשות על דבריו מהמבואר בריש"י (שמות ו, יג ד"ה ואל פרעה) בשם המלילתא (בא, מסכתא דפסחא, פרשה יג) שהקדוש ברוך הוא צוה למשה ואהרן שיתנו כבוד לפרעה, ובדבר שנצטוו בו לא מסתבר שמידת חסידות נחשב.

בבא בן בוטא, הוא - אדם זה⁴⁷, הרג את החכמים העוסקים בתורה, ועל ידי זה נחשב הדבר כאילו כפָּה את אורו של עולם, דְּכָתִיב 'כִּי נָר מְצוּה וְתוֹרָה אִוֵּר, אֵלּוּ הַתְּלִמִּידֵי חֲכָמִים הָעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, וְכַדִּי לִכְפֹּר עַל כֵּן, יִלְךְ וַיַּעֲסוֹק בְּאִוֵּר שֶׁל עוֹלָם - יִלְךְ וַיַּעֲסוֹק בְּבִנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁהוּא הָאוֹר שֶׁל הָעוֹלָם, דְּכָתִיב 'וְנִהְרָו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם' אִיבָא דְאִמְרֵי - וַיֵּשׁ שְׁאִמְרוּ⁴⁸, הָכִי אָמַר לִיה - כֵּךְ אָמַר לוֹ בְּבָא בֶן בּוּטָא, הוּא הָרַג אֶת חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל, וְעַל יְדֵי כֵן נִחְשַׁב לוֹ כְּאִילוֹ סִימָא - עִיּוּר אֶת עֵינָיו שֶׁל עוֹלָם, דְּכָתִיב - שְׁנָאֵמַר בְּפִסְקוֹ עַל הַסְּנֵה־דְרִינָן, 'וְהָיָה אִם מַעֲיַנִּי הָעֵדָה, וְכַדִּי לִכְפֹּר עַל כֵּן, יִלְךְ וַיַּעֲסוֹק בְּעֵינָיו שֶׁל עוֹלָם - יִלְךְ וַיַּעֲסוֹק בְּבִנְיַת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁהוּא עֵינֵי הָעוֹלָם, דְּכָתִיב 'הֲנֵנִי מְחַלְלֵי אֶת מִקְדָּשִׁי גְּאוֹן עֲזָבְכֶם מִחֲמַד עֵינֵיכֶם'⁴⁹. אָמַר לִיה הַרְדוּס, מְסַתְּפִינָא מִמְּלֻכּוּתָא - אֲנִי מִתִּירָא מִהַמְּלֻכּוּת⁵⁰, שְׂאִינֵם מֵרִשִׁים זָאת. אָמַר לִיה בְּבָא בֶן בּוּטָא, שְׁדַר שְׁלִיחָא - תְּשַׁלַּח שְׁלִיחָא לְבַקֵּשׁ מֵהֶם רִשׁוּת עַל כֵּן, וְלִיזִיל שְׁתָּא - וּלְךָ בְּדֶרֶךְ מִשְׁךְ שְׁנָה, וְלִיעֲבַב שְׁתָּא - וַיִּתְעַכַּב בְּמִקּוֹם הַמְּלָכוּת שְׁנָה, וְלִהְדַר שְׁתָּא - וַיִּתְעַכַּב בְּדֶרֶךְ חֲזִרְתּוֹ גַּם כֵּן שְׁנָה, אֲדִהְיֵי וְהָיָה - וּבִתּוֹךְ כָּל הַזְּמַן הַזֶּה, סְתָרִית [לִיחָ] וּבְנֵיית [לִיחָ] - תְּסַתּוֹר אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וּתְבַנֶּה אוֹתוֹ מִחֲדָשׁ. מִסְפֵּרַת הַגְּמָרָא, עֲבַד הָכִי - עֲשֵׂה הַרְדוּס כְּפִי שֶׁהֲצִיעַ לוֹ בְּבָא בֶן בּוּטָא, שְׁלַחוּ לִיה - שְׁלַחוּ לוֹ הַמְּלָכוּת וְהִשְׁבִּיבוּ לוֹ, אִם לֹא סְתָרְתָּה עֲדִינָן אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, אֵל תְּסַתּוֹר, וְאִם סְתָרְתָּה אוֹתוֹ כְּבוֹר, אֵל תְּכַנֶּי - הַשָּׂאֵר אוֹתוֹ כֵּךְ וְאֵל תְּבַנְהוּ מִחֲדָשׁ⁵¹, וְאִם סְתָרְתָּה וּבְנֵיתָ - וְאִם כְּבוֹר סַתַּרְתָּ אוֹתוֹ וּבְנֵיתָ אוֹתוֹ מִחֲדָשׁ, עֲבַדִּי בִישָׂא - עַבְדֵּי רַע, בְּתַר דְּעַבְדִּין מִתְּמַלְכִין - וְכִי אַחֲרֵי שְׁעוֹשִׂים מַעֲשֵׂה מַתִּיעֲצִים וּמִבְקָשִׁים רִשׁוּת עֲלֵיו, אִם וַיִּינָד עֲלָךְ - אִם הַתְּגַאֲתִית כְּכָלִי זַיִּנָךְ, שֶׁהִרְגַת אֶת בֵּית אֲדוֹנֶךָ, סְפָרְךָ כָּאֵן - לֹא מֶלֶךְ וְלֹא בֶן מֶלֶךְ, אֲלֵא הַרְדוּס [עַבְדָּא] קְלַנְיָא - אִם הַתְּגַאֲתִית עַבְד⁵², שְׁכַתּוּב בּוֹ, שְׂאִתָּה, לֹא רַבָּא וְלֹא בְּרַבָּא - מְבַרַרַת הַגְּמָרָא, מֵאִי רַבָּא, מְלָכוּתָא - מְלָכוּת, דְּכָתִיב 'אֲנִכִּי מִתְּעַפְדִּי' - הַרְדוּס הוּא עַבְדֵּי שְׁנֵהִיָּה בֶן חוֹרִין מֵאִלּוּי⁵³.

הוא כפָּה אורו של עולם דְּכָתִיב כִּי נָר מְצוּה וְתוֹרָה אִוֵּר יִלְךְ וַיַּעֲסוֹק בְּאִוֵּר שֶׁל עוֹלָם דְּכָתִיב וְנִהְרָו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם, אִיבָא דְאִמְרֵי הָכִי אָמַר לִיה, הוּא סִימָא עֵינָיו שֶׁל עוֹלָם דְּכָתִיב וְהָיָה אִם מַעֲיַנִּי הָעֵדָה יִלְךְ וַיַּעֲסוֹק בְּעֵינָיו שֶׁל עוֹלָם דְּכָתִיב הֲנֵנִי מְחַלְלֵי אֶת מִקְדָּשִׁי גְּאוֹן עֲזָבְכֶם מִחֲמַד עֵינֵיכֶם, אָמַר לִיה מְסַתְּפִינָא מִמְּלֻכּוּתָא, אָמַר לִיה שְׁדַר שְׁלִיחָא וְלִיזִיל שְׁתָּא וְלִיעֲבַב שְׁתָּא וְלִהְדַר שְׁתָּא אֲדִהְיֵי וְהָיָה סְתָרִית [לִיחָ] וּבְנֵיית [לִיחָ], עֲבַד הָכִי, שְׁלַחוּ לִיה אִם לֹא סְתָרְתָּה אֵל תְּסַתּוֹר וְאִם סְתָרְתָּה אֵל תְּכַנֶּי, וְאִם סְתָרְתָּה וּבְנֵיתָ עַבְדִּי בִישָׂא בְּתַר דְּעַבְדִּין מִתְּמַלְכִין, אִם וַיִּינָד עֲלָךְ סְפָרְךָ כָּאֵן לֹא רַבָּא וְלֹא בְּרַבָּא, הַרְדוּס [עַבְדָּא] קְלַנְיָא מִתְּעַפְדִּי. מֵאִי רַבָּא, מְלָכוּתָא, דְּכָתִיב אֲנִכִּי

עין העולם, דְּכָתִיב 'הֲנֵנִי מְחַלְלֵי אֶת מִקְדָּשִׁי גְּאוֹן עֲזָבְכֶם מִחֲמַד עֵינֵיכֶם'⁴⁹. אָמַר לִיה הַרְדוּס, מְסַתְּפִינָא מִמְּלֻכּוּתָא - אֲנִי מִתִּירָא מִהַמְּלָכוּת⁵⁰, שְׂאִינֵם מֵרִשִׁים זָאת. אָמַר לִיה בְּבָא בֶן בּוּטָא, שְׁדַר שְׁלִיחָא - תְּשַׁלַּח שְׁלִיחָא לְבַקֵּשׁ מֵהֶם רִשׁוּת עַל כֵּן, וְלִיזִיל שְׁתָּא - וּלְךָ בְּדֶרֶךְ מִשְׁךְ שְׁנָה, וְלִיעֲבַב שְׁתָּא - וַיִּתְעַכַּב בְּמִקּוֹם הַמְּלָכוּת שְׁנָה, וְלִהְדַר שְׁתָּא - וַיִּתְעַכַּב בְּדֶרֶךְ חֲזִרְתּוֹ גַּם כֵּן שְׁנָה, אֲדִהְיֵי וְהָיָה - וּבִתּוֹךְ כָּל הַזְּמַן הַזֶּה, סְתָרִית [לִיחָ] וּבְנֵיית [לִיחָ] - תְּסַתּוֹר אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וּתְבַנֶּה אוֹתוֹ מִחֲדָשׁ. מִסְפֵּרַת הַגְּמָרָא, עֲבַד הָכִי - עֲשֵׂה הַרְדוּס כְּפִי שֶׁהֲצִיעַ לוֹ בְּבָא בֶן בּוּטָא, שְׁלַחוּ לִיה - שְׁלַחוּ לוֹ הַמְּלָכוּת וְהִשְׁבִּיבוּ לוֹ, אִם לֹא סְתָרְתָּה עֲדִינָן אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, אֵל תְּסַתּוֹר, וְאִם סְתָרְתָּה אוֹתוֹ כְּבוֹר, אֵל תְּכַנֶּי - הַשָּׂאֵר אוֹתוֹ כֵּךְ וְאֵל תְּבַנְהוּ מִחֲדָשׁ⁵¹, וְאִם סְתָרְתָּה וּבְנֵיתָ - וְאִם כְּבוֹר סַתַּרְתָּ אוֹתוֹ וּבְנֵיתָ אוֹתוֹ מִחֲדָשׁ, עַבְדִּי בִישָׂא - עַבְדֵּי רַע, בְּתַר דְּעַבְדִּין מִתְּמַלְכִין - וְכִי אַחֲרֵי שְׁעוֹשִׂים מַעֲשֵׂה מַתִּיעֲצִים וּמִבְקָשִׁים רִשׁוּת עֲלֵיו, אִם וַיִּינָד עֲלָךְ - אִם הַתְּגַאֲתִית כְּכָלִי זַיִּנָךְ, שֶׁהִרְגַת אֶת בֵּית אֲדוֹנֶךָ, סְפָרְךָ כָּאֵן - לֹא מֶלֶךְ וְלֹא בֶן מֶלֶךְ, אֲלֵא הַרְדוּס [עַבְדָּא] קְלַנְיָא - אִם הַתְּגַאֲתִית עַבְד⁵², שְׁכַתּוּב בּוֹ, שְׂאִתָּה, לֹא רַבָּא וְלֹא בְּרַבָּא - מְבַרַרַת הַגְּמָרָא, מֵאִי רַבָּא, מְלָכוּתָא - מְלָכוּת, דְּכָתִיב 'אֲנִכִּי מִתְּעַפְדִּי' - הַרְדוּס הוּא עַבְדֵּי שְׁנֵהִיָּה בֶן חוֹרִין מֵאִלּוּי⁵³.

47. כלומר הורדוס. 48. וראה בעיני יעקב מדוע לא למד לשון זה כלשון הראשון. 49. המהרש"א מבאר, שיתכנו שני מציאויות של הפרעת הראיה, א, העדר האור לעדר העינים, כגון אדם שעניני בריאות, בלילה, שמצד חשכות הלילה אינו רואה. ב, סומא ביום, שרק מצד עיניו אינו רואה. הורדוס במעשהו עקר גם את התלמידי חכמים, שהם העינים, וגם את התורה, שהיא האור. לכן אמר לו בבא בן בוטא, שלתקן את שניהם לא יוכל, אולם ביכלתו לתקן על כל פנים אחד מהם, ללשון הראשון אמר לו שיתקן את בית המקדש, שהוא האור (של העולם), אבל את העדר העינים וגופות התלמידי חכמים אין ביכלתו להחזיר, וללשון השני אמר לו שאת העדר העינים יתקן על די שיבנה את בית המקדש, אבל את העדר האור, שהיא התורה, שכיבה על ידי הריגת התלמידי חכמים אין ביכלתו לתקן. 50. מלכות רומי. 51. מפני שהן סתירת והחרכת בית המקדש (ראה גיטין נו, ב), והן בנינו (כפי שאמרנו להלן) שאני בית המקדש דאי לאו מלכותא לא מתבני, וכן כמובא בנדרין כ, ב שלש מצות נצטוו לישאל בכניסתן לארץ למנות להם מלך ולהכריח רועו של עמלק ולבנות להם בית הביתרה), הם רק על ידי מלך, והם החשיבו אותו לעבד, מהרש"א. ובבן יהודע פירש, שהם ידוע על ידי החושים ככוכבים שעתידי המקדש להיחרב על ידיהם, וחפצו בעצמם להחריב את בית המקדש. וגם, התייראו שאם יסתור כעת את בית המקדש תבטל גזירת החורבן. 52. וכתב רבינו גרשום, שהורקנוס (ממלכי בית חשמונאי) היה אביו של הורדוס, וגולד לו הורדוס מאשת יפת תואר ששבה מהרומיים. 53. והמהרש"א פירש, שהתכנונו לומר לו, נפקיר אותך ואת רכושך לבני חיל כי עבד אתה.

עמך. (שכל סוב בראשית נד) **אורו של עולם.** זה שאמר הכתוב 'ימצאהו בארץ מדבר', מציאה גדולה מצא הקדוש ברוך הוא את ישראל כאדם שהוא מוחלך במדבר והוא שם עניים, כך מצא הקדוש ברוך הוא את ישראל, שנאמר⁵⁴ 'כענבים במדבר [מצאתי ישראל]', לכן נאמר 'ימצאהו בארץ מדבר', מדבר היה העולם עד שלא יצאו ישראל ממצרים, ויבנתו ילל ושימוך, תוהו ויללה היה העולם עד שלא קיבלו ישראל את התורה, כיון שיצאו ישראל ממצרים וקיבלו את התורה האיר העולם, שנאמר 'כי נר מצוה ותורה אור'. (תנחומא במדבר יד) **נר מצוה ותורה אור.** ואין אור אלא תורה שנאמר 'כי נר מצוה ותורה אור'. (תענית ז, ב⁵⁵) 'ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר'⁵⁶, אמר רב יהודה אורה זו תורה, וכן הוא אומר 'כי נר מצוה ותורה אור'. (מגילה טז, ב) את זו דרש רבי מנחם בר יוסי, 'כי נר מצוה ותורה אור' תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור, את המצוה בנר לומר כך מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה, ואת התורה באור לומר כך מה אור מגן לעולם אף תורה מגינה לעולם. (סוטה כא, א) דבר אחר המצוה ותורה, שנאמר 'כי נר מצוה ותורה אור'. (פסרי במדבר מא⁵⁷) 'כי נר מצוה ותורה אור', למן נקראת התורה אור שהיא מאירה את האדם מה יעשה. (במ"ד יז, י) והאור זו התורה שכתוב בה 'כי נר מצוה ותורה אור'. (א"כ"ד פתיחתא כ"ג⁵⁸) 'מי יאמר הנשקפה כמו שחיר'⁵⁹, מי היא אומה זו שכל תשמישיה באור, תורתה של אור, שנאמר 'כי נר מצוה ותורה אור'. (מדוש תהלים כב) 'לדוד אל תתחר במרעים אל תקטא בעושי עולה'⁶⁰, זהו שאמר הכתוב⁶¹ 'אל יקטא לבך בחטאים, ונמה תקטא, 'כי אם ביראת ה' כל היום', אל תקטא בנרן של רשעים, שאינו כלום, כמה שמן יש בו, שמניית או רביעית, אין לו אחרית, השמן משתלם, והנר מתכבה מיד, וכן הוא אומר 'כי לא תלה אחרית לרע נר רשעים ידעך'⁶², הלכה האורה שלו, לכן אמר (דוד) 'אל יקטא לבך בחטאים', קטא לרשע שאינו נדעך לעולם, ואין האור שלו פוסקת, ואיזה הוא, זה 'כי נר מצוה ותורה אור', לכן 'אל יקטא לבך בחטאים', אמר הקדוש ברוך הוא קטא לי וכי'. (מדוש תהלים לז) ר' אבא אמר מה מתוקן דברי תורה שנמשלה כאור, שנאמר 'כי נר מצוה ותורה אור'. (א"כ"ד פתיחתא כ"ג⁶³) 'מי יאמר הנשקפה כמו שחיר'⁶⁴, מי תמך תנינן רבי אומר עשה לך נר שתלך לאורו, ואי זה, זה אורה של תורה, שנאמר 'כי נר מצוה ותורה אור גווי', מכאן היה ר' מאיר אומר אשרי אדם שקנה לו תורה, למה, מפני שהיא משמרת אותו מדרך רע שנאמר⁶⁵ 'לשמך מאשת רע'. (מדוש משלי י, ב) **והיה אם מעיני העדה.** דבי נשיאה גזר תעניתא ולא אתא מיטרא, תנא להו אושעיא זעירא דמן תבריא, ויהיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה, משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שענינה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה, ענינה טרוטות כל גופה צריכה בדיקה. (תענית כד, א) הורו בית דין וידע אחד מהן שטעה כו', מתניתא דר' דרבי אמר אין לך מעבב אלא מופלא של בית דין בלוד, כתיב 'ויהיה אם מעיני העדה' מי שהוה עשוי עינים לעדה. (ירושלמי הוריות א, ד) 'עניני יונים'⁶⁶, עינין דין סנהדרין שהם עינים לעדה, הדא הוא דכתיב⁶⁷ 'ויהיה אם מעיני העדה', רמ"ח איברים יש באדם, וכלם אינו הולכים וחוזרים אלא אחר העינים, כך אין ישראל יכולין לעשות דבר חוץ מסנהדרין שלהם. (ש"ה"ר א, ב⁶⁸)

ואחר מי התיירו אלא כבוד שמים עדיף הכא נמי כבוד שמים עדיף וכו', תא שמע היוצא ליהרג ובא בנו והכהו וקיללו חייב בא אחר והכהו וקיללו פטור, והוינן בה מאי שנא בנו ומאי שנא אחר ואמר רב חסדא במסרבין בו לצאת ואינו יוצא, רב ששת מוקי לה בשאין מסרבין בו לצאת, אי הכי אחר נמי וכו' אלא אחר היינו טעמא דפטור דאמר קרא 'ונשיא בעמד לא תארי' ביושעה מעשה⁶⁹ עמד התינח קללה הכאה מנלן דמקשינן הכאה לקללה אי הכי בנו נמי, כדאמר רב פינחס בשעשה תשובה הכי נמי בשעשה תשובה, אי הכי אחר נמי אמר רב מרי בעמד במקוים⁷⁰ שבעמד, אי הכי בנו נמי מידי דהוה לאחר מיתה, מאי הוה עלה אמר רבה בר רב הונא וכן תנא דבי רבי ישמעאל, לכל אין הבן נעשה שליח לאביו להכותו ולקללו⁷¹ חוץ ממסית, שהרי אמרה תורה⁷² 'ולא תחמול ולא תכסה עליו'. (סנהדרין פ"ג, ב)

כל שאין מתאבל עליו אין הכהן מטמא לו, שנאמר בעמיו בזמן שעושה מעשה עמד, ולא בזמן שפרשו מרכי צבור. (שחז"ת ה, א) ושנאת הבריות כיצד מלמד שלא יכין אדם לומר אהוב את החכמים ושנא את התלמידים, אהוב את התלמידים ושנא את עמי הארץ, אלא אהוב את כולם ושנא את המינין ואת המשומדים ואת המסורות, וכן דוד אמר 'משנאוך ה' אשנא ובמתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שלתא לאויביס היו לי'⁷³ ויאהבת את אומרי⁷⁴ ויאהבת לרעך כמוך אנו ה' (מה טעם כי אני בראתינו, ואם עושה מעשה עמך אתה אוהבו ואם לאו אי אתה אוהבו. (אבות דרבי נתן טז) ודאסיר למשנייא היכא דקא נהיג כשורה, אבל לא נהיג כשורה למשנייא ולמלטיה שרי, ולמעביד ביה מעשה⁷⁵, דכתיב 'ונשיא בעמד לא תאורי', בעושה מעשה

כג. וזה שעובר עבירה שחייב מיתה לאו עושה מעשה עמך הוא (רש"י שם). כד. הראוי להתקיים ולא זה שנגמר דינו (רש"י). כה. והקשו התוספות כאן (ד"ה כשעשה תשובה) איך יתכן שאף שעשה תשובה יהיה מותר לקללו אפילו אחר, וכתבו ששם חכמים לבטלה או עשה דבר שנתחייב בו נדוי, אף על פי שעשה תשובה חייב ולא נופטר. כו. דברים יג, ט. כז. תהלים קלט, כא - כב. כח. ויקרא יט, ח. כט. ומה שאסור לשנא (יהודי) רק כשנוהג כשורה, אבל אם אינו נוהג כשורה מותר לשנאו ולקללו ולעשות בו מעשה. ל. דברים לב, ג. לא. הושע ט, י. לב. ועיין פסיקתא רבתי מו. לו. אסתח, ח טו. לד. ועיין ספרי ווטא ו, במדבר רבה יא, ו, מדרש אגדה במדבר ו, משנת רבי אליעזר ד, פסיקתא וטרטא במדבר צב, ב. לה. ועיין קהלת רבה יז, ב, מדרש ווטא קהלת יב, תנחומא ויקרא ו, לו. שיר השירים ו, י. לו. תהלים לו, א. לא. משלי כג, יז. לט. משלי כד, כ. מ. משלי ו, כד. מא. שיר השירים א, טו. מב. במדבר טו, כד. מג. ועיין מדרש ווטא שיר השירים א.

ויקרא לפני אברך. ויקרא לפני אברך כלומר רבו של מלך, שכן לרב קורין אב, שנאמר יאבי אבי רכב ישראל⁵⁷ וכו', רך בלשון רומי מלך ריכו, וכן שלחו להורדוס אם לא סתרתה אל תסתורי, ואם סתרתה אל תבנה, ואם סתרת ובנית עבדא בישא בתר דעבדין מתמלכין, אם זיינך עלך ספרך כאן לא רכא ולא בר רכא, הורדוס קלנית מתעבד, ובעינא מאי משמע דהאי רכא לישנא דמלכותא היא, דכתיב ויאני היום רך ומשוח מלך, ואי בעית אימא מהכא ויקרא לפני אברך ונתן אותו על [כל] ארץ מצרים.

(שכל טוב בראשית מא, מג)

ויקרא לפני אברך אב בחכמה ורך בשנים, שהיה בן שלשים שנה, דבר אחר אב המלך שהרי המלך נקרא רך.

(פסי' בראשית מא, מג)

ד. מי שלא ראה בנין הורדוס וכו'. מי שלא ראה בית המקדש בבנינו לא ראה בנין מפואר מעולם, מאי היא, אמר אבי ואיתימא רב חסדא זה בנין הורדוס, במאי בניה, אמר [רב] באבני שישא ומרמרא, איכא דאמרי באבני שישא כוחלא ומרמרא, אפיק שפה ועייל שפה כי היכי דלקבל סידא, סבר למשעיין בדהבא, אמרו ליה רבנן שבקיה דהכי שפיר טפי דמיתחזי כדאותא דימא.

(סוכה נא, ב)

ישעיר עזים אחד לחטאתי⁵⁸ כנגד הבנין שבנאו הורדוס שבנה על ידי מלך חוטא והיה לו בניינו לכפרה על שהרג חכמי ישראל. (במד' יד, ח)

ה. שהשיא עצה לנבוכדנצר. וכן אתה מוצא בנבוכדנצר, כשראה את החלום נכנס דניאל אצלו וראה שהוא עתיד לטורדו, שנאמר וימן אנשא לך טרדין, עשה עצמו כאלו מרתת ומפחד, שנאמר יאדן דניאל די שמה בלטיסאצר אשתומם כשעה חדא, אמר ליה למה את מפחד, אמר ליה רואה אני את החלום ואיני יכול לאמרו, אמר ליה ימרי חלמא לשנאך ולפשריה לערף וכו', אמר נבוכדנצר לדניאל ראיתי בחלומי יארו אילן בגו ארעא ומוזון לכולא ביה, זה מלך גוור גזירה סוגר הים הכל מתיים, פותח הים הכל חיים, לכן ימוזון לכולא בה, כיון שאמר לו החלום אמר לו מה אעשה היאך את מולכני, אמר לו ילחן מלכא מלכי יפרק עלך, וחסאיך בצדקה פרק, אמר לו הקדוש ברוך הוא אני מוסרתי את הצדקה לאברהם, שנאמר יכי

מד. מלכים ב' ב, יב. מה. במדבר ז, טג.

היום רך ומשוח מלך, ואי בעית אימא מהכא, ויקראו לפנינו אברך.

ד. אמרי מי שלא ראה בנין הורדוס לא ראה בנין נאה [מימיו]. במאי בנייה, אמר רבה פאבני שישא ומרמרא, איכא דאמרי פאבני פוחלא שישא ומרמרא, אפיק שפה ועייל שפה כי היכי דנקפיל סידא. סבר למשעייה בדהבא, אמרו ליה רבנן שבקיה דהכי שפיר טפי דמיתחזי פי אידוותא דימא.

ה. וכבא בר פוטא היכי עבד הכי, והאמר רב יהודה אמר רב ואיתימא רבי יהושע בן לוי מפני מה נענש דניאל מפני שהשיא עצה לנבוכדנצר, שנאמר להן מלכא מלכי ישפר עלך וחסאיך בצדקה פרק ועויתך במתן ענין הן תהוה ארבה לשלותך וגו',

אחת נכנסת, פי היכי דנקפיל סידא - כדי שייקלט הסיד היטב בכותל. סבר למשעייה בדהבא - חשב הורדוס אף לחפות את הבנין בזהב, אמרו לו חכמים, שבקיה דהכי שפיר טפי - השאר אותו כמות שבנית, שכן הוא יפה יותר, דמיתחזי פי אידוותא דימא - שנראים כותליו כגלי הים שנעים ונדים, ואף שורות בנין המקדש, זו עולה וזו יורדת.⁵⁶

ה. שואלת הגמרא, וכבא בר פוטא, היכי עבד הכי - איך עשה כן, שנתן להורדוס עיצה איך יתכפרו עוונותיו, והאמר רב יהודה אמר רב, ואיתימא רבי יהושע בן לוי, מפני מה נענש דניאל⁵⁷, מפני שהשיא עצה לנבוכדנצר איך יתכפרו עוונותיו⁵⁸. והיכן מצינו שהשיא לו דניאל עיצה, שנאמר "להן [-באמת], מלכא [-אתה המלך], מלכי ישפר עלך [-עצתי תיטב בעיניך], וחסאיך בצדקה פרק [-ואת חטאותיך תפדה בצדקה], ועויתך במתן ענין [-ואת עוונותיך תפדה על ידי חנינת עניים], הן תהוה ארבה לשלותך [-אולי על ידי כן תהא שהות לשלומך, שלא

אוצרות האגדה

א. אולם ברמב"ם⁵⁹ מבואר שאסור להשיא לגוי עיצה טובה כלל, ואפילו ליעצו שיעשה איזה מצוה אסור כל זמן שעדיין הוא עומד ברשעו, ולכן נענש דניאל על שהשיא לנבוכדנצר בעודו עומד ברשעו, שיתן צדקה⁶⁰. וחטאיך בצדקה פרוק, לקמך⁶¹ הקשו על רבא שנטל צדקה מאיפרא הורמיז, שהיתה אמו של שבור מלך פרס, מדוע נטל הלוא מקרא מפורש הוא 'ביבוש קצירה תשברנה'⁶², שכשיתמו זכויותהם של הגוים תשבר מלכותם ותחזור המלכות לישראל, נמצא שבנטילתו צדקה

ה. מפני שהשיא עצה לנבוכדנצר⁵⁹. מבואר ענין זה במאירי שאנשים שהגדילו בחטא עד שמגודל עונם נמנע מהם היכולת לחזור בתשובה, אין להדריכם לעשות תשובה כלל, ולכן נענש דניאל על מה שהשיא לנבוכדנצר עיצה לעשות תשובה, שהרי הגדיל נבוכדנצר עוונותיו ולא נאמרה תשובה עבורו⁶⁰. כעין זה מבואר ביד רמה⁶¹ שרק לגוי המיצר לישראל אין להשיא עיצה שיעשה מצוה או צדקה, ומשמע שסתם גוי אין איסור להשיאו עיצה שיעשה צדקה או מצוה.

54. ורבינו גרשום פירש, ש'מרמרא' היינו מנומרים. 55. ורבינו גרשום פירש, ש'כוחלא' היינו שחורים, ויתכן שכונתו למה שכתב רש"י. 56. רש"י ורבינו גרשום. והמהרש"א ותורת חיים כתבו, שכונתם היתה כיון שתכלת דומה לים והים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, וכאשר הקדוש ברוך הוא מביט בכסא הכבוד וזכר את בית המקדש. ועוד, שהאבות נמשלו (במדרש) לגלי הים. ובבן יהודע פירש, שעל ידי כן יתוקן חטאו של הורדוס במה שסימא את עינו של עולם. 57. להלן תבאר הגמרא במה נענש. 58. כי מי שהוא רשע, אף על גב שעושה טוב, אין הטוב שעושה לשם שמיים לגמרי, ובודאי אם היה עושה לשם שמיים היה נכון לתת לו עצה, אבל כיון שאינו עושה לשם שמיים לגמרי אין לתת לו עצה שיעשה טוב, ולפיכך יש למי שמשאיו עיצה עונש, כי גורם שהקדוש ברוך הוא עושה חסד עם רשע, כי אין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר בריה. ואף אם נאמר שהוא עושה לשם שמיים לגמרי, מכל מקום השכר שיש לרשעים נחשב אצל הקדוש ברוך הוא כמשא, חרושי אגדות מהר"ל. 59. ובצעם הענין שהשיא דניאל לנבוכדנצר דוקא שיתן צדקה ולא מצות אחרות, מבואר בפרשת דרכים (דרוש כה) שנבוכדנצר חשב בלבו שישאל אינם בניים לה' אלא עבדים, וכיון שמכרם שוב אין להם כלום, ודניאל חפץ לעקור מלבו דעה זו, ואמר לו שעונשו יבוא לו משום שחושב כן בליבו על ישראל שנשטם ה', וציווה על הצדקה שבוה יתוקן חטאו שנתינתו הרי היא כהוראה שעניותם עתה בגלותם בבבל אינה משום שעבדים הם וכעבד שמכרו רבו, אלא בניים הם ומצווה הוא לסייעם בצדקה. 60. הנה אף ברמב"ם (תשובה ו, ג) מבואר כעין זה 'ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיתן הדין לפני דין האמת שיהא הפרעון מזה החטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמוענין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה'. ואולם ברמב"ם מבואר שמן השמים אין מניחים לרשע גדול כל כך לעשות תשובה, והמאירי הוסיף בדבריו שאף לישראל אין להדירכו לעשות תשובה. נוקצת יש לתמוה על דבריהם מהמבואר בשמות רבה (יב, א) שמשנה רבינו הלך להורות לפרעה דרך תשובה, הרי שמותר לישראל להורות לרשע דרך תשובה, וכן יקשה על המבואר ברמב"ם שהרי אם הורוהו דרך תשובה מסתבר שאם אכן יהי מתגבר ושוב בתשובה היתה תשובתו מתקבלת, שאם לא כן למה טרח להורותו דרך תשובה. 61. אתה לו. 62. רוצח ושמיית הנפש יב, טו. 63. ועייין בשר"ת זרע אמת (לרבי ישמעאל הכהן, חלק ב יורה דעה, סימן קיב, ליוורנו תקנ"ו, דף קלב עמודה ג ד"ה אשר) שכתב שדברי הרמב"ם הללו מוסבים רק על גוי עובד עבודה זרה, ואילו גוי גר תושב שקיבל על עצמו לקיים שבעה מצוות, מצוה לסייעו ולייעצו במצוות, וגוי שאינו עובד עבודה זרה וגם לא קבל על עצמו שבעה מצוות בני נח, אין מצוה לסייעו במצוות, ואם ייעצו לקיים מצוות אין לו עבירה בדבר. 64. ב, י. 65. ששעוהו כו, יא.

ימהר דבר החלום להגיע עליך וגו', וכתוב 'כלא מלא על נבוכדנצר מלא' - כל דברי פתרון החלום באו על נבוכדנצר, וכתוב '(ו) לקצת ירחין תרי עשר - לסוף שנים עשרה חודש וגו'⁶⁶, הרי ששנה שלימה התעכבה הרעה מלבוא עליו בזכות מעשי הצדקה שעשה. מתרצת הגמרא, איבעית אימא, שאני עבדא דאיחייב במצות - שונה הדבר לגבי הורדוס שהיה עבד, החייב המצוות, ומותר לתת לו עיצה. ואיבעית אימא תירוצי נוסף, שאני בית המקדש - שונה הדבר כאן, שהיה זה לצורך בנין בית המקדש, והותר לבבא בן בוטא ליעץ כן להורדוס, כיון דאי לא מלכות לא מתבני - אם לא המלכות לא היה נבנה הבית. ושאלת הגמרא, ודניאל מנלן דאיגעש - מנין שנענש דניאל

וכתיב כלא מלא על נבוכדנצר מלא, וכתוב (ו) לקצת ירחין תרי עשר וגו', איבעית אימא שאני עבדא דאיחייב במצות, ואיבעית אימא שאני בית המקדש דאי לא מלכות לא מתבני. ודניאל מנלן דאיגעש, אילימא משום דכתיב ותקרא אסתר להתך ואמר רב התך זה דניאל, הניחא למאן דאמר שחתכוהו מגדולתו, אלא למאן דאמר שכל דברי מלכות נחתכו על פיו מאי איפא למימר, דשדוהו לגופא דארינותא.

ו. [ג, ב] וכבא בן בוטא היכי אסביה ליה עצה להורדוס למיסתריה לבית המקדש והאמר רב חסדא לא ליסתור איניש פי פנישתא עד דבני פי פנישתא אחריתא, אי פעית אימא תיוהא חזא ביה,

על שנתן עצה לנבוכדנצר. אילימא משום דכתיב 'ותקרא אסתר להתך', ואמר רב, 'התך' זה דניאל, הניחא למאן דאמר שנקרא 'התך' על שם שחתכוהו מגדולתו, הרי שנענש שהורידוהו מגדולתו, אלא למאן דאמר שנקרא 'התך' על שם שכל דברי מלכות היו נחתכו על פיו, מאי איפא למימר⁶⁷. מתרצת הגמרא, דשדוהו לגופא דארינותא - דניאל נענש במה שהשליכוהו לגוב האריות⁶⁸.

ו. שואלת הגמרא, וכבא בן בוטא היכי אסביה ליה עצה - איך השיא עיצה להורדוס למיסתריה לבית המקדש - לסתור את בית המקדש, והאמר רב חסדא לא ליסתור איניש פי פנישתא - לא יסתור אדם בית הכנסת עד דבני פי פנישתא אחריתא - עד שיבנה לפני כן בית כנסת אחר. מתרצת הגמרא, אי פעית אימא, תיוהא חזא ביה - בבא

אוצרות האגדה

תמהו כסוגייתנו על בבא בן בוטא שהשיא עיצה להורדוס שיבנה את בית המקדש, הלוא בניין בית המקדש כמוהו כנדבת דבר מסוים ולא כסתם צדקה, ומדוע לא יטלו ממנו ולא ישיאנו בבא בן בוטא עיצה זו?⁷⁵

בשו"ת יד יצחק⁷⁶ תירץ, שאף קרבן ונדבת דבר מסוים מותר ליטול מן הגוים רק כשמביאים זאת בסתם, אולם כשידוע למקבלים שדעתם בזה משום כפרה על עבירה מסוימת אין ליטול מהם כדי שלא לזכותם במצוה זו, ולפי זה ניחא שתמהו על בבא בן בוטא שכיון שידע שהורדוס לכפרת עוון הריגת החכמים מנדב זאת לא היה לו להשיאו עיצה זו.

התך זה דניאל⁷⁷. בגמרא מבואר שדניאל נענש בכך שהורידוהו מגדולתו או הושלך לגוב אריות, והטעם שהושלך דוקא לגוב של אריות, מבואר בגופי הלכות⁷⁸ שלכך הושלך דוקא לגוב האריות, משום שסייע ביד נבוכד נצר שנקרא אריה, כאמור בירמיהו⁷⁹ 'עלה אריה מסבכו', ומדה כנגד מדה הושלך גם כן לגוב אריות. ובתרגום למגילת אסתר⁸⁰ ובפרקי דרבי אליעזר⁸¹ מבואר שנענש התך והרגו המן, על שהיה מביא דברי אסתר למרדכי.

ממנה הגדיל זכיותה והאריך מלכותה, ותירצו שרק משום שלום מלכות נטל צדקה זו, נמצא אם כן שאף ישראל שנטלו צדקה מנבוכד נצר עברו בחטא, ולא רק דניאל שהשיאו עיצה זו.

אולם על פי המבואר בדרישה⁸² שרק על רבא שבעצמו לא נהנה מהצדקה הקשו כן, אולם על הנהנה מהצדקה אינו מחוייב להזהר מאיסור קלוש זה של 'ביבוש קצירה', ורק על גבאי צדקה מוטל שלא לזכות את הגוים בעבור אחרים, ניחא שאכן ישראל עצמם הותרו ליטול מצדקתו של נבוכד נצר.

עוד הקשה בחכמת שלמה⁸³ מדוע נאסר על בבא בן בוטא להשיא להורדוס שיתן צדקה, הלוא להדיא פסק הרמ"א⁸⁴ שאם נתדבו גוים דבר לבית הכנסת מקבלים מהם, ומבואר בש"ך⁸⁵ ובט"ז⁸⁶ שעל אף שצדקה אין מקבלים מהם דבר מסוים מקבלים מהם, כדרך שמקבלים מהם קרבנות לבית המקדש, וטעם החילוק מבואר בהגהות אשר"י⁸⁷ שצדקה כיון שמכפרת לגוים אין ליטול מהם שלא תהיה להם כפרה, אולם קרבנות וכן כל נדבת דבר מסוים כיון שאין להם כפרה בכך מותר ליטול מהם, ומדוע אם כן

ידעתיו למען אשר יצוה, ואתה אומר לרשע יחטאוך בצדקה פרוק, אלא אמר לנבוכדנצר עשה צדקה ופתח אוצרך, שראה לישראל שיצאו ערומים מירושלים ולא היה בידם שוה פרוטה, לכך אמר לו שיעשה צדקה, פתח אוצרותיו והיה מפרנס לישראל י"ב חדש, יולקצת ירחין תרי עשר וגו', שמע נבוכדנצר בת קול שהיו מתרגשין, אמר הקול הזה מהיכן הוא, אמרו לו אותן העניים שאמרת לתת להם חלק והיינו מחלקין להם י"ב חודש כמו שאמרת, אמר אלולי נכסים שהיה לי מהיכן הייתי בונה כל המדינה הזאת לכבודי, שנאמר 'ענה מלכא ואמר הלא דא היא בכל רבתי, ואני מבזבו כל נכסי אם ילכו נכסי אין לי כבוד', ועל את האוצרות כיון שאמר כך ענה אותו בת קול מן השמים, שנאמר 'עוד מלתא בופם מלכא קל מן שמיא נפל, מי גרם לו לישב בשלוח י"ב חדש הצדקה, ומה אם הרשע כך ישראל על אחת כמה וכמה, הוי ישמרו משפט ועשו צדקה'. (שמות רבה ל, כד)

הרי למדנו שאף לרשעים צדקה תולה, וכן דניאל אומר לנבוכדנצר גזר דין נכתב עליך בשמים ואין מעכב פורענותך אלא צדקה, שנאמר יחטאוך בצדקה פרוק, קבל הימנו נבוכדנצר ושלח אגרות ואמר כל העניים יבואו ויתפרנסו מנכסי המלך ותלה לו המקום שנים עשר חדש, אלולי שמעו עצמו מן הצדקה לא באה עליו הפורענות, לסוף שנים עשר חדש הגביה עצמו ורוחו, כיון שראה שנכסו חגרין וסומין לפלטיין שלו, אמר לעבדיו מה הם עושים בפמליא שהבאתם לי, אמרו לו הן עניים שאמר לך דניאל לפרנס שיתלה לך האלהים, אמר להם מה הוא יכול לעשות לי, שרפתי ביתו באש, עליו הכתוב אומר 'לפני שבר גאון, ומנין שנתלו לו שנים עשר חדש, שכן הוא אומר ילקצת ירחין תרי עשר על היכל מלכותא וגו', אמר לו הא בתקפך עשית תעמוד לך גבורתך ודע שחכה של צדקה גדול מן רוח הגבוה וכו'.

(מדרש וזוטא שיר השירים א)

ותקרא אסתר להתך וכו'. ויתקרא אסתר להתך אמר רב התך זה דניאל, ולמה נקרא שמו התך שחתכוהו מגדולתו, ושמואל אמר שכל דברי מלכות נחתכו על פיו. (מגילה טו, א)

ויתקרא אסתר להתך, רבנן דתמן אמרין התך זה דניאל, ולפי שחתכוהו מגדולתו נקרא התך, ורבנן דהכא אמרין שחתך את הדברים. (אסתר ט, ז)

66. וממשיך הפסוק ומתאר איך נענש הושלך נבוכדנצר מתפארת מלכותו. 67. בתרגום מגילת אסתר (וכן פרקי דרבי אליעזר, פרק ו) מובא שהרג המן את דניאל, ולפי זה נענש מאוד. אך כתבו התוספות, שהגמרא שלנו (במגילה טו, א) אינה סוברת כן. 68. וכתב רש"י בדניאל (ד, כד), 'זמה ראה דניאל להשיא עצה טובה לנבוכדנצר, ראה ישראל עניים שפלי גולה מחזירין על הפתחים והשיאו עצה לחננם, אמר לו עניים אלו שהגליתם רעבים הם, פרנסם, וכן עשה, פתח אוצרותיו והיה מפרנסם כל י"ב חדש'. 69. יורה דעה רנד, א ד"ה וכתבו. 70. לרבי שלמה קלוגר, והובאו דבריו בשו"ת יד יצחק (לרבי אברהם יצחק גליק, חלק ג, סימן רלט אות א) וצייין שכן הקשה החכמת שלמה בהגהותיו לשלחן ערוך יורה דעה סימן רנד, ואולם בשלחן ערוך שבידינו נדפסו הגהותיו רק על חלק אורח חיים. 71. בהגהת השלחן ערוך יורה דעה רנד, ב. 72. שם ס"ק ד. 73. שם ס"ק ד. 74. על האי"ש בפרקין סימן לו. 75. נראה שלדעת החכמת שלמה עיקר האיסור להשיא עיצה לגוי ליתן צדקה הרי היא רק משום שאיסור שיש בנטילה ממנו, ואין זה איסור מסוים בעצם העיצה, ולכן תמה שאם מותר ליטול מגוי נדבת דבר מסוים כך יהיה מותר להשיאו שיתננה. 76. לרבי אברהם יצחק גליק, חלק ג, סימן רלט אות א. 77. לרבי שלמה אלגאזי, אימיר ת"מ, לשונות הגמרא מסכת בבא בתרא, דף קל עמוד א ד"ה גמ' ובבא בן בוטא. 78. ד, ז. 79. ד, יב, והובאו דבריו בתוספות ד"ה שכל. 80. פרק ג.

ח. רבנן לא צריכי נטירותא. אמר רב יהודה הכל לאיגלי גפא ואפילו מיתמי, אבל רבנן לא, מאי טעמא רבנן לא צריכי נטירותא, לכריא דפתיא ואפילו מרבנן, ולא אמרן אלא דלא נפקא באוכלווא, אבל לאוכלווא לא, דרבנן לאו בני מיפק באוכלווא נינהו. (בי"מ קה. א)

אמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר לא יהיבנא אכרגא, דכתיב⁸¹ 'מנדה בלו והלך לא שליט למירמא עליהון', ואמר ר' יהודה 'מנדה' זו מנת המלך, 'בלו' זו כסף גולגלתא, 'והלך' זו ארונא. (נדרים סב. ב)

אמר ר' יוסף, מצוה בעידנא דעסיק בה מנגא ומצלא, בעידנא דלא עסיק בה אגוני מנגא אצולי לא מצלא, תורה בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה מנגא ומצלא, מתקיף לה רבה אלא מעתה דואג ואחיתופל מי לא עסקי בתורה אמאי לא הגינה עליהו, אלא אמר רבא תורה בעידנא דעסיק בה מנגא ומצלא, בעידנא דלא עסיק בה אגוני מנגא אצולי לא מצלא, מצוה בין בעידנא דעסיק בה בין בעידנא דלא עסיק בה, אגוני מנגא אצולי לא מצלא.

(סוטה כא. א)

אמר ר' יוחנן מנין לדברי תורה שהן קולטין וכו', מאי קולטין ממלאך המות, כי הא דרב הסדא הוא יתיב גריס בבי רב, ולא הוא קא יכול שליחא [דמלאך דמותא] למיקרב לגביה, דלא הוא שתיק פומיה מגירסא, סליק ויתבי אארוזא דבי רב פקע ארוזא ושתיק ויכיל ליה.

(מכות י. א)

מכאן ואילך אומרים ישראל, 'אם תחנת עלי מתנהי⁸², אומות העולם ילא יירא לבי, ויאם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח, בתורה שנקראת זאת, שנאמר 'זאת התורה'⁸³.

(מדוש תהלים כז. ד)

ימגן יהולכי תוס⁸⁴, מה המגן הזה מגין על האדם, כך תורה מגינה על כל המתעסק בה.

(מדוש משלי ב. ז)

כי הוא חייב⁸⁵ אם אתם משמרין דברי תורה נפשכם אתם משמרין.

(מדוש תנאים לדברים לב. טו)

דבר אחר מהו כי אם שמור תשמור⁸⁶, אמר הקדוש ברוך הוא אם שמרתם דברי תורה אני משמר אתכם מן המזיקין, אמר ר' אבה בר זעירא אין בית רובע בחללו של עולם שאין בו כמה אלפים מזיקין, וכל

איפעיית אימא מלכותא שאני דלא הדרא ביה, דאמר שמואל אי אמר מלכותא עקרנא מורי עקר מורי ולא הדר ביה.

ז. [ח. ב] תהוא חסידא דהוה רגיל אליהו דהוה משתעי פהדיה עבד בית שער ותו לא משתעי פהדיה.

ח. רבי יהודה נשיאה רמא דשורא אדרבנן, אמר ריש לקיש רבנן לא צריכי נטירותא דכתיב אספרם מחול ירבון, אספרם למאן, אילימא לצדיקים דנפישו מחלא, השתא פולחו ישראל בתיב פהו כחול אשר על שפת הים צדיקים עצמם מחול ירבון, אלא הכי קאמר אספרם למעשיהם של צדיקים מחול ירבון, וקל וחומר ומה חול שמועט מגין על הים מעשיהם של צדיקים שהם מרובים לא כל שכן שמגנינים עליהם. פי אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר ליה מאי טעמא לא תימא ליה מהא, אני חומה ושרי במגדלות,

אין להטיל מס שמירת העיר על תלמידי חכמים מפני שאינם זקוקים לשמירה. ח. מספרת הגמרא, רבי יהודה נשיאה רמא דשורא - הטיל את הוצאת בניית חומת העיר אדרבנן - על התלמידי חכמים, אמר לו ריש לקיש, אין להטיל הוצאה זו על התלמידי חכמים כיון שרבנן לא צריכי נטירותא -

תלמידי חכמים אינם זקוקים לשמירה, כי תורתם ומעשיהם הטובים שומרים עליהם⁸¹, דכתיב "אספרם מחול ירבון", "אספרם" למאן - על מי כוונת הפסוק שיספור אותם, אילימא לצדיקים דנפישו מחלא - אם נאמר שהכוונה שמספרם של הצדיקים⁸² מרובה מהחול, השתא פולחו ישראל כולו בתיב פהו - נאמר עליהם שהם "כחול אשר על שפת הים", ואם כן האם יתכן שמגינים של הצדיקים עצמם, מחול ירבון - הוא יותר מרובה מהחול, אלא הכי קאמר - כך היא כוונת הפסוק, אספרם למעשיהם של צדיקים' - אספור את מעשיהם הטובים של הצדיקים ו'מחול ירבון' - והם רבים מחול הים. וקל וחומר - ועתה יש ללמוד לפי זה ולומר, שקל וחומר הוא, ומה החול שמועט מגין על הים והוא לו חומה⁸³, מעשיהם של הצדיקים שהם מרובים, לא כל שכן שמגנינים עליהם מהאויבים. מספרת הגמרא, פי אתא לקמיה דרבי יוחנן - כאשר בא ריש לקיש לפני רבי יוחנן וסיפר לו מה שטען לפני רבי יהודה נשיאה, אמר רבי יוחנן, מאי טעמא לא תימא ליה מהא - מדוע לא הבאת לו ראיה מהפסוק בשיר השירים⁸⁴, שכנסת ישראל אומרת, "אני חומה ושרי במגדלות",

אוצרות האגדה

ז. תהוא חסידא דהוה רגיל אליהו דהוה משתעי פהדיה עבד בית שער ותו לא משתעי בהדיה. כתב החזון איש⁸⁵ שקבעו מעשה זה בגמרא כדי ללמדנו שחסידות מביאה לידי כך שיוזכה לגילוי אליהו ושיהיה אליהו רגיל אצלו, וכן שאפילו אדם חסיד יכול מתוך טרדתו לעשות מעשה של הפסד לעניים בלי שירגיש. וכן שאפילו על ידי שגיאה מתעכב גילוי אליהו.

ח. ומה החול שמועט מגין על הים מעשיהם

בן בוטא ראה שיש סדקים בקירות בבית המקדש והם מטים ליפול, ובאופן זה מותר לסתור אף קודם שיש מקום אחר. איפעיית אימא מלכותא שאני - דין זה אינו אמור באופן שהמלכות נוטלת על עצמה לבנותה, דלא הדרא ביה - מפני שהמלכות אינה חוזרת בה מדבריה, ולכן אין לחוש שמא לא תבנה זאת לבסוף, דאמר שמואל, אי אמר מלכותא עקרנא מורי - אם יאמר המלך אעקור הרים, עקר מורי ולא הדר ביה - יקיים את דבריו ויעקור את ההרים ולא יחזור בו מדבריו.

מעשה בחסיד שהיה רגיל בגילוי אליהו ומחמת מעשה מסויים נמנע אליהו להגלות אליו.

ז. תהוא חסידא - חסיד אחד, דהוה רגיל אליהו דהוה משתעי פהדיה - שהיה רגיל אליהו הנביא לדבר עמו, עבד בית שער - עשה אותו חסיד בית שער לחצרו, ותו לא משתעי פהדיה - ויותר לא דיבר עמו אליהו, כיון שהבית שער שעשה הפסיק מלשמוע את קול העניים שהמתדפקים על הפתח.

אין להטיל מס שמירת העיר על תלמידי חכמים מפני שאינם זקוקים לשמירה. ח. מספרת הגמרא, רבי יהודה נשיאה רמא דשורא - הטיל את הוצאת בניית חומת העיר אדרבנן - על התלמידי חכמים, אמר לו ריש לקיש, אין להטיל הוצאה זו על התלמידי חכמים כיון שרבנן לא צריכי נטירותא - תלמידי חכמים אינם זקוקים לשמירה, כי תורתם ומעשיהם הטובים שומרים עליהם⁸¹, דכתיב "אספרם מחול ירבון", "אספרם" למאן - על מי כוונת הפסוק שיספור אותם, אילימא לצדיקים דנפישו מחלא - אם נאמר שהכוונה שמספרם של הצדיקים⁸² מרובה מהחול, השתא פולחו ישראל כולו בתיב פהו - נאמר עליהם שהם "כחול אשר על שפת הים", ואם כן האם יתכן שמגינים של הצדיקים עצמם, מחול ירבון - הוא יותר מרובה מהחול, אלא הכי קאמר - כך היא כוונת הפסוק, אספרם למעשיהם של צדיקים' - אספור את מעשיהם הטובים של הצדיקים ו'מחול ירבון' - והם רבים מחול הים. וקל וחומר - ועתה יש ללמוד לפי זה ולומר, שקל וחומר הוא, ומה החול שמועט מגין על הים והוא לו חומה⁸³, מעשיהם של הצדיקים שהם מרובים, לא כל שכן שמגנינים עליהם מהאויבים. מספרת הגמרא, פי אתא לקמיה דרבי יוחנן - כאשר בא ריש לקיש לפני רבי יוחנן וסיפר לו מה שטען לפני רבי יהודה נשיאה, אמר רבי יוחנן, מאי טעמא לא תימא ליה מהא - מדוע לא הבאת לו ראיה מהפסוק בשיר השירים⁸⁴, שכנסת ישראל אומרת, "אני חומה ושרי במגדלות",

בעיון יעקב ביאר, שרבי יהודה נשיאה טעה מהמבואר במסכת ברכות⁸⁶ שיש אומרים שתלמידי חכמים צריכים שמירה מן המזיקין, והיה סבור שהוא הדין לענין שמירה מהשונאים, כי אין התלמידי חכמים בעלי כוח להלחם.

81. רבינו גרשום. 82. פירשו התוספות, שהרי לעיל דיבר הפסוק על הצדיקים, שנאמר שם, 'ולי מה יקרו רעין אל, מה עצמו ראשיהם', ופירוש רש"י שם, שכנסת ישראל אומרת, 'מה יקרו רעין אל' - מה נכבדו בעיני הצדיקים שבכל דור ודור, 'ומה עצמו ראשיהם' - חשבון ספירותיהם]. וראה ריא"ף. 83. כפי שנאמר 'אשר שמתי חול גבול לי'. 84. המהרש"א מבאר העדיפות שבראיה זו, כי הפסוק זה יש ללמוד לפסוק את התלמידי חכמים בין אם באו האויבים על עסקי ממון ובין אם באו על עסקי נפשות, שהרי דרשו בפסוק זה, 'אני חומה זו תורה', דהיינו שהתלמיד חכם עיקר חפציו היא התורה ואין לחוש בה מפני גולנים ולסטים כמו שיש לחוש בשאר נכסים. ומשדי כמגדלות יש ללמוד אף אם באו על עסקי נפשות, כי הכוונה בזה על התלמידי חכמים כפי שנאמר "כי שם ה' מגדול עוז", וכן 'שרי' היינו שם שדי- שהוא מגדול עוז מסכים על דרך דרשו במנחות מג, ב תכייך ישראל שייכבן הקדוש ברוך הוא במצוות ואומר חונה מלאך ה' סביב ליראיו. 85. סימן ד ס"ק ז. 86. נב.

מו. עורא, כד. מז. תהלים כז, ג. מח. ויקרא, לו. מט. משלי ב, ז. נ. דברים לב, מז. נא. דברים יא, כב.

'אני חומה' זו התורה שמגינה על לומדיה כחומה שמגינה על יושבי העיר⁸⁷, 'ושדי כמגדלות' אלו תלמידי חכמים שלומדים זה מזה כתינוק שיונק משדי אמו⁸⁸. מבארת הגמרא, וריש לקיש שלא הביא לרבי יהודה נשיאה ראה מפסוק זה, סבר לך - סבר לדרוש פסוק זה על כל ישראל, ולא רק על הצדיקים⁸⁹, פדרש רבא - וכפי שדרש בו רבא, 'אני חומה' זו פננת ישראל - שכלל ישראל גודר עצמו כחומה מלהיטמע בין הגויים, 'ושדי כמגדלות' אלו פתי פננסיות ופתי מדרשות השומרים על העם כמו מגדלים⁹⁰.

מקורות מתורה נביאים וכתובים שאין להטיל מס על תלמידי חכמים ט. מביאה הגמרא מעשה דומה. רב נחמן בר רב

אני חומה זו תורה ושדי כמגדלות [ח, א] אלו תלמידי חכמים, וריש לקיש סבר לך פדרש רבא, אני חומה זו פננת ישראל ושדי כמגדלות אלו פתי פננסיות ופתי מדרשות.

ט. רב נחמן בר רב חסדא רמא פרנא ארפנן, אמר ליה רב נחמן בר יצחק עברת אדאורייתא ואדנביאי ואדכתובי, אדאורייתא דכתבי אף חבב עמים כל קדושי פידה, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם אפילו בשעה שאתה מחבב עמים כל קדושי יהיו פידה. והם תבו לרגלך, תני רב יוסף אלו תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה, ישא מדרבתיה, חסדא⁹¹ רמא ארפנן - הטיל על התלמידי חכמים להשתתף במס גולגולת. אמר ליה רב נחמן בר יצחק, עברת⁹² אדאורייתא ואדנביאי ואדכתובי - אתה עובר בכך על איסור מהתורה ומהנביאים ומהכתובים, שבכל אחד מהם מפורש שאין לגבות זאת מהתלמידי חכמים. אדאורייתא - על התורה אתה עובר בכך, דכתבי "אף חבב עמים כל קדושי פידה", וכך נדרש הפסוק, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם, אפילו בשעה שאתה מחבב עמים - שאתה מאיר לגויים פנים ומשליטם על בניך, כל קדושי של ישראל העוסקים בתורה, יהיו מסורים פידה - תשמור אותם⁹³. ועל דרך זה מתבאר אף המשכו של המקרא, "והם תבו לרגלך", תני רב יוסף, אלו תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם⁹⁴ מעיר לעיר וממדינה למדינה כדי ללמוד תורה⁹⁵, "ישא מדרבתיה", שהם

אחד פורמא נתונה בפניו שלא יביט באדם ויויק, ובשעה שעונותיו של אדם גורמין מעביר פורמא מפניו והוא מסתכל בו ומיוק, מנין שנאמר⁹⁶ יפדה בשלום נפשי מקרב לי וגו', אימתי כי ברבים היו עמדי, ומי הם אלו המלאכים שהם משמרין את האדם, אמר רבי יהושע בן לוי אוקוניה מהלכת לפני האדם, והכרוזות כרוזין לפניו ומה הן אומרים, תנו מקום לאוקונין של הקדוש ברוך הוא, ראה כמה שומרין משמרין אותך, אימתי בשעה שאת משמר דברי תורה, הרי נתתי לפניך שני דרכים ברכה וקללה, ברכה אם תשמעו לדברי, קללה אם לא תשמעו לדברי. (דב"ד ט, ז)

רק השמר לך⁹⁷, אם אתה שומר דברי תורה, הקדוש ברוך הוא ישמור נפשך, ואם לאו אין הקדוש ברוך הוא שומר נפשך. (מדרש אגדה דברים ט, ז)

וכן משה אומר כי אם שמר תשמרון, אם שמרתם, בני, תורה, תשמרון. (משנת רבי אליעזר יב)

גדולה תורה מכל כלי חמה, שכל כלי חמה שבעולם אדם צריך לשמרם, אבל דברי תורה הן משמרין אותו, שנאמר⁹⁸ יזמנה תשמר עליך. (משנת רבי אליעזר יג)

ויקרא משה אל כל ישראל⁹⁹, פרשה זו נסמכת לפרשה של מעלה, שנאמר ישמרת את (החוקים) [חקין] וגו'¹⁰⁰, אלא לפי שדברי תורה מעלין את בעליהן מכל צרה, שנאמר¹⁰¹ יבחתלכך תנחה אותך, כש שערי מקלט קוללות את הרוצח, לפיכך הוטלה פרשת אז יבדיל משה בנתיים. (פס"ז דברים ט, א)

אני חומה זו תורה ושדי כמגדלות אלו תלמידי חכמים. 'אני חומה ושדי כמגדלות', אמר רבי יוחנן 'אני חומה זו תורה, ושדי כמגדלות' אלו תלמידי חכמים, ורבא אמר 'אני חומה זו כנסת ישראל, ושדי כמגדלות' אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות. (פסחים ט, א)

'אני חומה', אמר ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם אנו חומה ונעמיד מצות ומעשים טובים כחומה, ושדי כמגדלות, שאנו עתידים להעמיד כמות כמות של צדיקים כיוצא בנו בעולמך. (שולחן אר"ח ב)

'אני חומה ושדי כמגדלות', אמרה כנסת ישראל אני איני כדורות הראשונים, לא כדור המבול ולא כדור הפלגה ולא כאנשי סדום, כי חכמים יש בי, צדיקים יש בי, מכלכלים ומפרנסים

אוצרות האגדה

ט. והם תכו לרגלך תני רב יוסף אלו תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה ישא מדברותיהן לישא וליתן בדבורותיו של מקום. כתב הרמב"ן, שלא נאמרו כל דיני הפטור כאן אלא בתלמיד חכם שתורתו אומנתו, כלומר שתורתו קבע ועסקו עראי, אבל לא במי שעסקו קבוע ואין תורתו קבע. וכעין זה כתב הריטב"א. וכן נפסק בשולחן ערוך⁹⁶, והוסיף הרמ"א שצריך שיהיה יודע לישא וליתן בתורה, ומבין מדעתו ברוב מקומות התלמוד ופירושיהם ובפסקי הגאונים. דיעה נוספת מובאת בש"ך חושן משפט⁹⁷ בשם ספר חסידים, שדוקא אותם שלומדים יום ולילה ואין להן ענין אחר, וכתב הש"ך שדעת הפוסקים אינו כן. עוד כתבו הראשונים, שהתלמידי חכמים פטורים ממיסי המלך רק כאשר המלך מטיל על כללות בני העיר ליתן סך מסויים והם יפסקו ביניהם מי וכמה יתנו, אז יכולים התלמידי חכמים לומר לא הטיל המלך עלינו כלום

87. רבינו גרשום. 88. רבינו גרשום. ורש"י בפסחים פז, א פירש, שהתלמידי חכמים מגינים על הדור כמגדלים השומרים על העיר. וביאר הרי"ף שם, שהמגדלים שומרים על העיר יותר מהחומה, שאפשר לזרוק דרך שם אבני קלע, כן התלמידי חכמים בתפלתם מבטלים לגמרי את הגזרות. ובבן יהוידע פירש שהם גבוהים כמעלה משאר העם, ולכן הם משולים למגדלים גבוהים. 89. רבינו גרשום. 90. וכמוכא בברכות ז, ב, שכל הקובע מקום לתפלתו אויביו נופלים תחתיו, ריא"ף פסחים שם. 91. גרסת הבי"ח - ירב חנן בר רב חסדא. 92. גרסת הבי"ח - 'עבר מר'. 93. אף שיכל קדושי' משמע צדיקים אף שאינם גדולים בתורה, לכן מביאה הגמרא גם את הסיפא שמדבר בתלמידי חכמים שמכתתים רגליהם, ואם כן מסתמא גם הרישא מדובר בתלמידי חכמים דוקא, אבל צדיקים שאינם גדולים בתורה חייבים במס, ומה שמביא מהפסוק מנדה בלו והלך לא שליט למירמא עליהון, אף ששם הפטור אינו משום שעסקו בתורה, יש לומר שבנין בית המקדש נחשב כעוסק בתורה, שהוא נחשב לאורו של עולם. 94. ונדרשת המילה "לרגלך", גם 'בשבילך', וגם רגל ממש, שמכתתים רגליהם, רבינו גרשום. 95. ולכן מצד הדין הם פטורים ממס, כיון שאינם י"ב חודש במקום אחד ואין דינם כאנשי אותה העיר לגבי זה, מהרש"א. 96. יורה דעה רמג, ב. 97. קסג, יד. 98. תלמוד תורה ו, י. 99. בבא בתרא ה, יח.

יש בי, שנאמר 'אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום'. (מדרש זוטא שה"ר ח, י) 10. והם תכו לרגלך. י"חם תכו לרגלך, תני רב יוסף אלו תלמידי חכמים שמכתתין רגליהם מעיר לעיר ללמוד תורה, ופורקין מעליהם עול מלכות. (תנחומא וזאת הברכה ז)